

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ

International
Symposium on
East Anatolia
South Caucasus
Cultures

Proceedings II

Uluslararası
Doğu Anadolu
Güney Kafkasya
Kültürleri
Sempozyumu

Bildiriler II

Edited by
Mehmet IŞIKLI and Birol CAN

International Symposium on East Anatolia— South Caucasus Cultures

Proceedings II

Edited by

Mehmet Işıklı and Birol Can

Cambridge
Scholars
Publishing

International Symposium on East Anatolia—South Caucasus Cultures: Proceedings II

Edited by Mehmet Işıklı and Birol Can

Redacted by Janette Tripp Bailey (English Language)

Redacted by Kazım Köktekin (Turkish Language)

Cover designed by Ufuk Çetinkaya

This book first published 2015

Cambridge Scholars Publishing

Lady Stephenson Library, Newcastle upon Tyne, NE6 2PA, UK

British Library Cataloguing in Publication Data

A catalogue record for this book is available from the British Library

Copyright © 2015 by Mehmet Işıklı, Birol Can and contributors

All rights for this book reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright owner.

ISBN (10): 1-4438-7275-X

ISBN (13): 978-1-4438-7275-1

As a two volume set:

ISBN (10): 1-4438-7810-3

ISBN (13): 978-1-4438-7810-4

TABLE OF CONTENTS

Volume I

Preface	xi
Prof. Dr. Hikmet KOÇAK Rector of Atatürk University & President of ESRUC	
Foreword	xiii
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN Dean of Faculty of Letters	
Symposium Opening Address	xv
Prof. Dr. Yılmaz ÖZBEK Former Dean of Faculty of Letters	
Introduction	xvii
Assoc. Prof. Mehmet IŞIKLI and Assoc. Prof. Birol CAN Editors	
Opening Address/Açılış Bildirisi.....	xxi
Prof. Dr. Fahri IŞIK Batıyı Yaratan Uygarlık: Anadolu-İon	
Academic Committee	xxix
Chalcolithic Age	
Neolithic and Chalcolithic in Armenia: New Data.....	2
<i>Ermenistan'da Neolitik ve Kalkolitik: Yeni Veriler</i> Christine Chataigner, Makoto Arimura, Ruben Badalyan, Giulio Palumbi	
Some Aspects on the Pottery Finds from Udabno in Kakheti (Eastern Georgia).....	16
<i>Kaçeti-Udabno'dan (Doğu Gürcistan) Ele Geçen Seramikler Üzerine Bazı Görüşler</i> Sabina Brodbeck-Jucker	
Late Chalcolithic Culture of Nakhchivan and Problems of Caucasian Archaeology	28
<i>Nahçıvan Son Kalkolitik Kültürü ve Kafkasya Arkeolojisinin Sorunları</i> Veli Bahşaliyev	
The Southern Urmia Basin during the Chalcolithic Period	40
<i>Kalkolitik Dönem'de Güney Urmîye Havzası</i> Ali Binandeh, Aram Kosyan	
Archaeological Studies at Settlement Gel Yeri	47
<i>Gel Yeri Yerleşimi'ndeki Arkeolojik Çalışmalar</i> Muzaffar Huseynov	
The Leilatepe Archaeological Culture: Its Near-Eastern Roots and its Place in the Caucasus Chalcolithic	58
<i>Kafkasya Kalkolitiğinde Leylatepe Kültürü</i> Najaf Museibli	
Bronze Age	
The Role of Pastoral Communities of the Upper Euphrates Region in the Expansion of the Kura-Araxes Culture.....	78
<i>M.Ö. Üçüncü Binyılın Başlarında Malatya Ovası'nda Kura-Aras Kültürü ve Pastoral Topluluklar</i> Giulio Palumbi	

Jafar Abad Kurgans Excavations (2010 Season).....	89
<i>Jafar Abad Kurganları</i> Farshid İravani Ghadim	
Alternatif Ekonomiler: Yapısal-Sistemik Bakış Açısıyla Erken Transkafkasya Fenomeni.....	112
<i>Alternative Economies: The Early Transcaucasian Phenomenon in Structural-Systemic Perspective</i> Toby C. Wilkinson	
The Changing Organisation of Kura Araxes Culture	121
<i>Kura Aras Kültürü: Köken ve Göç</i> Mitchell S. Rothman	
Painted Pottery of the Kura-Araxes Culture from the South Caucasus	132
<i>Güney Kafkasya Kura-Araks Kültürü'nün Boyalı Seramiği</i> Nino Shanshashvili, George Narimanishvili	
Revisiting South Caucasus-Iranian Azerbaijan Connections.....	145
<i>Güney Kafkasya-İran Azerbaycan İlişkilerinin Bir Sorgulanması</i> Karen S. Rubinson	
Attempt to Determine Origin, Chronology and Function of South Caucasus Trialeti Culture Bronze Rapiers ..	148
<i>Güney Kafkasya Trialeti Kültürüne Ait Tunçtan İnce Kılıçların (Meçlerin) Kökeni, Kronolojisi ve İşlevini Belirleme Denemesi</i> Zviad Sherazadishvili	
Shadly Kurgan Burial Mound: Various Tribal Cultures in the Early Bronze Age, Burial Practices and World-Views.....	156
<i>Erken Tunç Çağ'da Anıtsal Kurganlar</i> Bakhtilar Jalilov	
Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da M.Ö. 5. ve 3. Binyıllar Arasında Hayvan Sömürüsü (Hayvanlardan İstifade Etme Yöntemleri)	168
<i>Animal Exploitation, Social Organization and Economic Strategies in Eastern Anatolia and Southern Caucasus between the 5th and 3rd Millennia BC.</i> Rémi Berthon	
Upper Euphrates Societies and Non-Sedentary Communities Linked to the Kura-Araxes World: Dynamics of Interaction as seen from Arslantepe	174
<i>Arslantepe'de Görüldüğü Gibi, Yukarı Fırat Kültürleri ve Kura-Aras Dünyası ile İlişkili Yerleşik Olmayan Topuluklar Arasındaki Etkileşim Dinamiği</i> Marcella Frangipane	
Mentesh Tepe (Azerbaijan) during the Kura-Araxes Period	189
<i>Batı Azerbaycan Erken Tunç Çağı</i> Bertille Lyonnet, Farhad Guliyev, Laurence Bouquet, Laure Pecqueur, Modwene Poulmarc'h, Pascal Raymond, Anaïck Samzun	
The Kura-Araxes Pottery from Gegharot in its Cultural Context.....	201
<i>Gegharot'tan Kura-Aras Seramiği ve O'nun Kültürel Ortamı</i> Samuel Haroutunian	
Menhirs from South Caucasus.....	212
<i>Güney Kafkasya Menhirleri</i> Goderdzi Narimanishvili, Nino Shanshashvili, Dimitri Narimanishvili	
Archaeometric Investigations of Kura-Araxes Ware: A Review.....	221
<i>Kura Aras Seramiğine Yönelik Arkeometrik Araştırmalar: Genel Bir Değerlendirme</i> Mustafa Kibaroğlu	
Early Farmers of Erzurum	231
<i>Erzurum'un ilk Tarımcıları</i> Süleyman Çiğdem, Birol Can	

The Development of the Kura Araxes Culture in Eastern Anatolia: Problems, Determinations and Suggestions... 241 <i>Kura-Araks Kültürü'nün Doğu Anadolu Bölgesindeki Gelişimi: Sorunlar, Tanımlar ve Öneriler</i> Mehmet Işıklı	
Interdisciplinary Studies on the Small Finds from the Settlements of Udabno I-III (Eastern Georgia) 250 <i>Doğu Gürcistan'da Udabno Yerleşimleri: Küçük Buluntuların Disiplinlerarası Çalışmaları</i> René Kunze	
Doğu Karadeniz'de Erken Transkafkasya Kültürü: Ard Bölge Üzerinden Bir Değerlendirme 258 <i>Early Transcaucasian Culture of the Eastern Black Sea Region: A Review of the Gümüşhane Region</i> Deniz Yaşın Meier, Belgin Aksoy	
Costume of the Ancient South Caucasian Population According to the Archaeological Materials (2nd Millennium BC.) 266 <i>Güney Kafkasya'da Giyim (M.Ö. 2. Binyılda)</i> Dimitri Narimanishvili	
Between the Euphrates and Lake Van (On the Location of Hayaşa and Azzi) 271 <i>Fırat Nehri ile Van Gölü Arası: Hayaşa ve Azzi Ülkelerinin Lokalizasyonu</i> Aram Kosyan	
Hititler ve Doğu Anadolu 277 <i>The Hittites and Eastern Anatolia</i> Rabia Özcan	
Kültepe Metinlerindeki Hurri Kültür Unsurlarının Doğu Anadolu'daki Kanıtları ve Hurrilerin Göç Yolları..... 289 <i>The Evidence in Kültepe Texts for Hurrian Cultural Elements in Eastern Anatolia</i> Hasan Ali Şahin	
Yakındoğu – Anadolu – Kafkasya Üçgeninde Kavimler Göçü ve Kültürel Etkileşimler..... 299 <i>"Tribes Migration" and Cultural Interactions in the Triangle of the Near East-Anatolia-Caucasus</i> Şamil Necefov, Anar Ağalar-zade	
Kul Tepe: New Research on Late Chalcolithic and Kura-Araxes Sites in NW Iran – First Results and New Perspectives..... 304 <i>Kültepe: Kuzey-Batı İran'daki Geç Kalkolitik ve Kura-Aras Yerleşimi Üzerine Yeni Araştırmalar; İlk Sonuçlar ve Yeni Perspektifler</i> Akbar Abedi	
Ethnographic References in Archaeological Inferences: Examples from Anatolia 326 <i>Arkeolojik Çıkarımlarda Etnografik Referanslar: Anadolu'dan Bazı Örnekler</i> Jak Yakar	
Archaeological Investigations around the Gold Mines of Sotk, Armenia 342 <i>Ermenistan Sotk Altın Yatakları Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar</i> Arsen Bobokyan, René Kunze, Khachatur Meliksetian, Ernst Pernicka, Harald Meller	
Prestigious Metals in Elite Tombs of the Early Bronze Age in Anatolia: Provenance and Metallurgical Knowledge..... 355 <i>Erken Tunç Çağı Soylu Mezarlarındaki Prestij Metalleri: Buluntu ve Metalurjik Bilgi</i> Michael Klaunzer, Ünsal Yalçın	
Erzurum Yöresinde Süt Ürünleri ve Etin Geleneksel Yöntemlerle Saklanması 362 <i>Traditional Preservation Methods for Dairy Products and Meat in the Erzurum Region</i> Ahmet Uhri, Nurdan Çalkaya	
Güneybatı Azerbaycan'da Eski Kura Projesi: Mil Stepleri Kültürel Peyzajı 377 <i>Kura Project in Southwestern Azerbaijan: The Mil Steppe Cultural Landscapes</i> Barbara Helwing, Tevekkül Aliyev, Maria Bianca D'anna, Andrea Ricci	
The Gods Aššur and Ḫaldi in the Mountains..... 388 <i>Dağlık Bölgenin Tanrıları; Ḫaldi ve Assur</i> Yervan Grekyan	

Volume II

Iron Age

Considerations on the Belief Systems of the Early Iron Age Peoples in Lake Van Basin 2 <i>Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı Halklarının İnanç Sistemleri Üzerine Düşünceler</i> Mahmut Bilge Baştürk	2
Azatan: An Iron Age Fortification and Settlement in Shirak, (Armenia) 12 <i>Azatan – Ermenistan Shirak'ta Bir Demir Çağı Kalesi ve Yerleşimi</i> Dorothea Mauermann	12
Urartu Çivi Yazıları Belgelerine Göre Güney Kafkasya'nın Bazı Küçük Beylikleri: Etiuni, Erikuahi, Uelki, Qu-Albani, Luipruani, Arququ 25 <i>Some Small Principalities of Southern Caucasus According to Urartian Inscriptions:</i> <i>Etiuni, Erikuahi, Uelki, Qu-Albani, Luipruani, Arququ</i> Ramin Alizadeh	25
Van Havzası'nda Post Urartu, Med ve Akhemenid Dönemlerinin Kültürel Tanımı Üzerine..... 29 <i>Over the Cultural Identification of Post Urartian, Median and Achaemenid Periods in the Van Basin</i> Hatice Kalkan	29
Van Ayanis Kalesi Kazıları Işığında Urartu'da Son Gelişmeler 37 <i>In the Light of Excavations on Van Ayanis Fortress: Recent Developments in Urartu</i> Altan Çilingiroğlu	37
Sikkeler Işığında Karadeniz'de Grek Etkisi (Güney Bölge) 51 <i>The Impact of Greece on the Black Sea Region in the Light of Numismatical Evidence</i> Vedat Keleş	51
Yeni Veriler Işığında Altıntepe Tapınak Kompleksi 60 <i>In the Light of New Data: The Temple Complex at Altıntepe</i> Mehmet Karaosmanoğlu, Mehmet Ali Yılmaz	60
2010-2011 American-Azerbajjani Excavations at Oğlanqala 69 <i>2010-2011 Yılında Oğlanqale'de Amerika-Azerbaycan Kazıları</i> Lauren Ristvet, Veli Bahşaliyev, Hilary Gopnik, Safar Ashurov	69
Analogical Observations on the Mosaics of the Caucasus and Anatolia 84 <i>Kafkasya ve Anadolu Mozaikleri Üzerine Analogik Gözlemler</i> Birol Can	84
A Heartland in Northeast Anatolia: Akçakale Island 97 <i>Akçakale Adası Kazıları</i> Yasin Topaloğlu	97
Archaeology between Urartu and the Achaemenids 110 <i>Urartu ve Akamenidler Arasında Arkeoloji</i> Stephan Kroll	110
In Search of the Late Hellenistic City of Tigranokerta 118 <i>Geç Helenistik Tigranokerta Kentinin Araştırılması</i> Annagret Plontke-Luening	118
Erzincan Ovasındaki Geç Demir Çağ Seramiklerinin Değerlendirilmesi 132 <i>Evaluation of Late Iron Age Ceramics in the Erzincan Plain</i> Mehmet Karaosmanoğlu, Halim Korucu	132
Achaemenids-Type Painted Pottery in Central Transcaucasus and Eastern Anatolia – One Way of Development..... 148 <i>Merkezi Transkaşkasya ve Doğu Anadolu'daki Akhemenid Tipi Boyalı Seramikler –</i> <i>Tek Yönlü Bir Gelişme</i> Vakhtang Licheli	148

Ağrı Dağı-Bozkurt Son Tunç-Erken Demir Çağ Kalesi.....	158
<i>Mt. Ararat: Bozkurt Late Bronze-Early Iron Age Fortress</i>	
Aynur Özfirat	
Bulanık ve Malazgirt'teki Bazı Demir Çağ Kaleleri ve Arzaşkun'un Yeri Sorunu.....	171
<i>Some Iron Age Castles in Bulanık and Malazgirt Regions: The Problem of the Location of Arzaşkun</i>	
Hanifi Biber	
Ayanis Kalesi'ndeki Haldi Tapınağı'nın Depo Odaları	183
<i>Temple Storerooms in the Urartian Fortress at Ayanis</i>	
Atilla Batmaz	
Melting Pot? – Urartu Bronz Kemer ve Plakalar Üzerindeki Geç Hititi Ekisi	196
<i>Melting Pot? – The Syro-Hittite Influence on Urartian Bronze Belts and Plaques</i>	
Birgül Ögüt, Sanem Erdil-Kocaman	
Vishapakars: Current Approaches to Dating of Relief-Decorated Stone Stelae	202
<i>Vişapakars: Ermenistan'daki Kabartmalı Megalitlerin Arkeolojik Yönden İncelenmesi</i>	
Arsen Bobokhyan, Alessandra Gilibert, Pavol Hnila	
Animal Husbandry in Urartian Kingdom	214
<i>Urartu Krallığı'nda Hayvancılık</i>	
Ali Çiftçi	
Van-Kalecik Nekropolü'nden Urartu Takıları	229
<i>Urartian Jewellery from Kalecik Necropolis, Van</i>	
Rafet Çavuşoğlu	
Erzurum Müzesi'nde Bulunan Urartu Dönemi Öncesine Ait Metal Silahların Kimyasal Yapısı	242
<i>Chemical Structure of Metal Weapons Belonging to the Pre-Urartian Period Stored in the Erzurum Museum</i>	
Gülşah Altunkaynak	
Doğu Anadolu Demir Çağı Kültürünün Güneye Yayılımı: Yukarı Dicle Havzasından Yeni Bulgular	262
<i>The Southern Expansion of the Eastern Anatolian Iron Age Culture: New Findings from the Upper Tigris Basin</i>	
A. Tuba Ökse	
The People of the Northern Zagros Mountains and the Empires: From the Mannaeans to the Carduchians	271
<i>Kuzey Zagros Dağları Halkları ve İmparatorlukları: Mannalar'dan Karduklar'a</i>	
Silvia Balatti	
Doğu Anadolu Kültürlerinde “Dağ” Kavramı	279
<i>The Concept of "Mountain" in Eastern Anatolian Cultures</i>	
Hatice Ergürer	
Ships Depicted in the Küyünjik Reliefs and Their Interpretation.....	294
<i>Kuyuncuk Kabartmalarında Tasvir Edilen Gemiler ve İşlevleri</i>	
Zaraza Friedman	
Ethnoarchaeology in Ayanis Village in Eastern Anatolia: Production, Storage and Consumption of Pastoral Products both in the Present and the Past	312
<i>Van Ayanis Köyünde Etnoarkeoloji</i>	
Özlem Çevik, Aylin Ü. Erdem	
Mediaeval Age	
Birkaç Örnek Işığında At Heykeli Formlu Mezar Taşları ve Mezar Taşlarında At Figürü	328
<i>In the Light of Some Samples, Horse Shaped Grave Stones and Horse Figures on Grave Stones</i>	
Ali Murat Aktemur	
Erzurum Kalesi Kazısı.....	343
<i>Excavations on Erzurum Castle</i>	
Yavuz Günaşdı	

Klasik ve Erken Ortaçağ Dönemlerinde Transkafkasya'da Anadolu'yu Hazar'a ve Türkistan'a Bağlayan Yollar Hakkında	360
<i>On the Routes in Trans-Caucasus connecting Anatolia to the Caspian and Turkestan in Antiquity and Early Middle Ages</i>	
Mehmet Tezcan	
İran-Türkiye (Serahs-Trabzon) İpek Yolu (Doğubayazıt, Iğdır, Ani)	377
<i>Silk Road of Iran-Ani-Iğdır-Trabzon</i>	
Hüseyin Yurttaş, Mohammad Reza Ghari Heidari	
İpek Yolunda Anadolu Köprüleri (Ani-Kars-Erzurum-Bayburt-Gümüşhane-Trabzon).....	394
<i>Anatolian Bridges on the Silk Road (Ani-Erzurum- Bayburt- Gümüşhane-Trabzon)</i>	
Haldun Özkan	
Gravürlerle Erzurum ve Ani'ye Bakış.....	420
<i>An Overview of Ani and Erzurum using Etchings</i>	
Mustafa Küçüköner	
Urartu Kale Kazıları (Pasinler Kalesi).....	432
<i>Excavations on Pasinler Castle 2001</i>	
İbrahim Üngör	
XI.-XVIII. Yüzyıl Kuzeydoğu Anadolu Türk Mimarisinde Geleneksel ve Yerel Üslup Uzantıları	443
<i>Extensions of Traditional and Local Styles in Northeastern Anatolia: Turkish Architecture in the XI-XVIIIth Centuries</i>	
Hamza Gündoğdu	
Defensive Devices in Ancient Underground Shelters: Comparison among the Sites of Aydıntepe, Ani, Ahlat and Cappadocia in Turkey	461
<i>Eski Yeraltı Barınakları'ndaki Savunma Düzenekleri: Doğu Anadolu Yerleşimleri (Aydıntepe, Ani, Ahlat) ve Kapodokya Arasında Karşılaştırma</i>	
Roberto Bixio, Andrea de Pascale	
Gürcistan'ın Sina'sı: Tao-Klarceti.....	481
<i>The "Sinai" of Georgia: Tao Klarceti</i>	
Fahriye Bayram	
Foreign Policy of George I and al-Hakim	496
<i>Birinci Giorgi'nin Dış Siyaseti ve Al-Hakimi</i>	
George Narimanishvili	
Iğdır Kervansarayı Cephe Düzenlemesi ve Taş Süslemeleri	501
<i>The Facade and Stone Decorations of Iğdır Caravanserai</i>	
Hasan Buyruk	

AĞRI DAĞI-BOZKURT SON TUNÇ-ERKEN DEMİR ÇAĞ KALESİ

AYNUR ÖZFIRAT

Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Tayfur Sökmen Kampüsü, Alahan 31034, Antakya-Hatay, TÜRKİYE
aynurozfirat@gmail.com

Ağrı Dağı araştırmalarında incelediğimiz çok sayıdaki Son Tunç-Erken Demir Çağ kalesi içinde en dikkat çekici olanlardan biri Bozkurt Kalesi'dir¹. Bozkurt, Ağrı Dağı'nın batı eteğindeki alçak ve geniş yamaç ile doğusundaki sırtlara yayılmış oldukça büyük bir yerleşim alanıdır. 2007 yılında kazıya başladığımız, dağın batı eteğindeki yerleşim aynı zamanda Doğubayazıt Ovasının kuzeydoğu ucundadır (**Figür 1, 2**)². Bozkurt, Geç Kalkolitik Dönemden Urartu Krallığı'na-Orta Demir Çağ'ına değin uzanan süreç içinde iskân edilmiştir. Güney-kuzey ve doğu-batı doğrultusunda 4'er km'ye ulaşan boyutlarıyla yaklaşık 16 km² lik bir alana yayılmıştır (**Figür 2, 3**). Bu geniş alanda bir höyük, mezarlık ve kaleler yer alır. Yamaçta, alçak bir kayalık üzerindeki höyük Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ tabakalarına sahiptir, en üstte Orta ve Son Tunç Çağ kurganları yükselir. Mezarlık dağın eteğindeki yamacın tümüne ve höyüğün üzerine yayılmıştır. Buradaki kurganlar Orta Tunç Çağ'dan başlayarak ve daha yoğun olarak Son Tunç-Erken Demir Çağ'ını içine alan uzun bir dönemi kapsar, ayrıca bir Urartu oda mezarı da bulunmaktadır. Kaleler, höyük ve mezarlığın yer aldığı yamacın doğusundaki oldukça yüksek tepede kurulmuşlardır. Biri Son Tunç-Erken Demir Çağ'ına (Kale I), diğeri ise Urartu Dönemine (Kale II) aittir. Bu tepe üzerinde ayrıca yine çok sayıda mezar yer alır aldığı bir diğer mezarlık yer alır (Mezarlık 2).

Son Tunç-Erken-Demir Çağ kalesinin (Kale I) bulunduğu yüksek tepe aynı zamanda Ağrı Dağı'nın güneybatı yönünde Doğubayazıt Ovası'na doğru yaptığı son uzantıdır (**Figür 3**). Bu yüksek sırt Doğubayazıt Ovası'na hâkim konumuyla, bir yandan Aras Vadisi ve Kafkasya geçidine giden yolları, öte yandan güneyde Van Gölü Havzası, doğuda İran'a ve batıya ulaşan tüm ulaşım sistemlerini denetleyebilecek stratejik bir noktadadır. Kale I, bu sırtın orta kesimine kurulmuştur; Urartu kalesi (Kale II) ise en güneydeki alçak sırta yer alır. Bu yüksek sırt üzerinde, Kale I duvarlarının hemen dışından başlayarak yaklaşık 500 m genişliğinde bir alana yayılmış ve çok tahrip edilmiş ikinci bir mezarlık alanı vardır.

Kale I, kabaca düzensiz dikdörtgen planlıdır, genişliği doğu-batı yönünde 150 m, uzunluğu kuzey-güney yönünde 210 m'dir (**Figür 4**). Biri kuzeydoğu (2.00 m), diğeri güneyde (2.00 m) olmak üzere iki adet girişi bulunmaktadır (**Figür 8**). Kaba işlenmemiş çok iri kyklopik taşlardan ve düzensiz inşa edilmiş duvarların kalınlıkları 1.80 m ile 2.10 m arasında değişir (**Figür 5, 7**). Bazı taşların boyu 2.00 m'yi bulur. İç kısımda ve dış duvarın doğu ve güneydoğusunda bitişik olarak inşa edilmiş kare ve dikdörtgen planlı mekânlara ilişkin bazı duvarlar belirgindir (**Figür 9**). Mezarlık, Kale I duvarlarının hemen dışında başlayıp dağın bu yüksek sırtlarında doğuya doğru ykl 500 m boyunca devam eder (**Figür 2**). Çok sayıda mezarın yer aldığı bu geniş alandaki mezarlar taş örgü ya da taş sandık mezarlar ve üzerlerindeki oldukça alçak taş yığma tepeleriyle yamaçta kazdığımız alçak kurganlardan farklı değildir (**Figür 6, 10-12**). Bunlardan farklı olarak bir oda mezar ise diğerlerinden ayrı olarak kale duvarının güneydoğu köşesine yakın bir noktada ve Urartu kalesi yönünde yer alır.

Bozkurt'un hemen kuzeybatısında ve geçidin diğer yanındaki bir tepe üzerinde başka bir tahkimli kaleye ait kalıntılar dikkati çeker (**Figür 1**). Hasanbey Kalesi adını taşıyan bu tesis tepenin Bozkurt'a bakan güneydoğu yamacı üzerinde kuruludur (**Figür 6, 13**). Kabaca dikdörtgen planlı kale 200 x 230 m boyutlarındadır (**Figür 14**). Girişi kuzey batı yönünde ve 3.00 m genişliktedir. Kuzeybatıdaki en yüksek noktada, ykl 50 x 40 m boyutlarında, etrafı ayrıca bir sur kuşağıyla çevrili iç kale yer alır. Kaba, işlenmemiş iri ve yassı taşlardan inşa edilmiş duvarların kalınlıkları 2.50 m'dir (**Figür 15**). Daha çok oda mezarların oluşturduğu mezarlık kalenin güney yamaçlarına yayılmıştır ve çok ağır bir yağmaya sahne olmuştur. Taş örgü oda mezarların üzeri çok iri 3 ya da 4 adet taşla kapatılmıştır (**Figür 16**).

Bozkurt Kale I ile Hasanbey Kalesi arasındaki ilişki henüz tam anlamıyla açık değildir. Ancak, ikinci bir surla güvence altına alınmış iç kalesi, savunma duvarlarında kullanılmış daha küçük boyutlardaki taşlar ve örgü sistemi ile oda mezarlar Hasanbey'i Bozkurt Kale I'den ayıran belirgin özelliklerdir. Her iki kale geçidin iki yanındaki karşılıklı konumları ve eteklerindeki mezarlıkların birbirine son derece yakın oluşuyla bağlantılı görünmektedirler. Bozkurt, oldukça geniş bir alanda Geç Kalkolitik Çağ'dan Urartu Krallığı sonuna değin süren, kesintisiz iskânı içinde yerleşim

¹ Ağrı Dağı ve yakın çevresindeki araştırmamız 2002-2011 yılları arasında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve destekleri başta olmak üzere, Ağrı Valiliği, Türk Tarih Kurumu, TÜBİTAK (SBB-105K063) ve Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (1003 M 0113), (1101 M 0115)ve (1201M0102) proje destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Ağrı Valiliği ve İl Kültür Müdürlüğü, Doğubayazıt Kaymakamlığı, Iğdır İl Jandarma Komutanlığı ve Doğubayazıt İlçe Jandarma Komutanlığı her zaman destek ve ilgileriyle çalışmalarımızın kolaylıkla yürütmesini sağlamışlardır. Tüm bu kurumlara teşekkür ederim. Prof. Dr. Veli Sevin ise araştırmamızın gerek arazi gerekse laboratuvar çalışmalarında araştırma sonuçlarımıza son derece önemli katkılarda bulunmuştur. Kendisine teşekkür etmek bizim için zevkli bir görevdir.

² Özfirat, 2012

sistemi açısından dağınık bir özellik gösterir. Bununla orantılı olarak zamanla tepenin üzerindeki Kale I yerine, yine yüksek bir tepe üzerinde olmakla birlikte, ova ve geçidin tam üzerinde oluşuyla çok daha elverişli bir konuma sahip Hasanbey Kalesi'nin bulunduğu alan tercih edilerek yerleşim Erken Demir Çağının son evresinde buraya kaymış olmalıdır.

Bozkurt Kale I ve Hasanbey kaleleri düzensiz bir plan anlayışına sahip olmaları, taş işçilikleri, topografyaya göre şekillenmiş planlamaları ve mezarlıklarıyla Ağrı Dağı ve Van Gölü Havzası'ndaki çok sayıdaki Son Tunç-Erken Demir Çağ kalesi ve mezarlığı ile yakın benzerlik gösterir³. Bozkurt Kale I kyklopik taşları, düzensiz mimari anlayışı, üzerlerindeki son derece alçak taş yığma tepelere sahip taş örgü yada taş sandık türündeki mezarlara, Hasanbey ise daha küçük taşlarla ve daha düzenli inşa edilmiş duvarları ve oda mezarlara sahiptir. Hasanbey'de ayrıca bir iç kalenin bulunuşu toplumsal hiyerarşinin iyice geliştiği bir döneme işaret ediyor olmalıydı. Bu özellikler göz önüne alındığında, Bozkurt Kale I STÇ-EDÇI, Hasanbey ise biraz daha geç EDÇ II'ye tarihlenebilir.

Doğu Anadolu yüksek yaylasında karşılaştığımız bu çok sayıda kale ve eteklerindeki mezarlıklar şeklindeki bu yeni sistem aynı zamanda tüm Güney Kafkasya ve İran Azerbaycan'ı içinde geçerlidir⁴.

Ağrı Dağı, kuzey eteğindeki Iğdır Ovası-Aras Vadisi ve güney eteğindeki Doğubayazıt Ovası aracılığıyla Kafkasya ve Kuzey İran'a uzanan ana yolları üzerinde olması nedeniyle şimdilik ilk iskâna ait izlerin bulunduğu Geç Kalkolitik Dönemden başlayarak tüm süreci boyunca bölge içinde önemli yerleşimlere sahip olmuştur. Urartu Krallığı ise kuruluşundan itibaren bölgeye özel bir önem vermiştir. Ağrı Dağı, krallığın daha sonraki İran ve Kafkasya seferleriyle kazandığı yeni topraklar üzerinde kurduğu kentler ile başkent arasındaki konumu ve bereketli tarım alanlarına sahip olması nedeniyle önemini korumuştur.

Urartu krallığının kuruluş evresinde başlayan seferlere ilişkin kayıtlardan ve Assur Krallığı'nın MÖ 13. yüzyıla kadar uzanan belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Doğu Anadolu yüksek yaylası Erken Demir Çağında Nairi ya da Uruatri adında küçük coğrafi birimlere hükmeden yerel beyler yada küçük krallıklar tarafından yönetiliyordu. Nitekim, araştırmamızda yazılı belgelerle uyumlu olarak sosyal organizasyon açısından gelişmiş gruplara işaret eden çok sayıda kale ve idari merkez olabilecek daha kompleks yerleşimler saptanmıştır. Güney Kafkasya ve İran Azerbaycan'ında olduğu gibi Doğu Anadolu yüksek yaylasında da Orta Tunç Çağının pastoral yaşamından yavaş yavaş daha organize bir topluma doğru geçişin izleri, Son Tunç Çağında başlayarak Erken Demir Çağında daha gelişmiş sosyo-ekonomik sistem ve sayısı oldukça dikkat çekici biçimde artan kalelerle kendini gösterir. Hiyerarşik bir düzene sahip olduğu anlaşılan bu yerel beyliklerden biri olan Ağrı Dağı'nın kuzeyindeki *Erikua-Irekua* Krallığı'na Kral *Minua* son vererek bereketli Aras Vadisi'ni Urartu sınırları içine dahil etmiştir. Kral kuzey etekte kurduğu yeni *Minuahinili* (Karakoyunlu) kenti ile bölgeyi eyalet sistemi içine almıştır. Aras nehri kuzeyinin tam olarak Urartu sınırları içine alınışı ve eyalet olarak düzenlenmesi ise I. Argisti (MÖ 785/80-756) döneminde gerçekleşmiştir. Kral, bu bölgede Erken Demir Çağ yerel krallıklarından biri olan *Aza* ülkesini ele geçirmiş ve burada *Erebuni* (Arin Berd) ile *Argışihinili* (Armavir) gibi askerî ve idarî merkezler kurmuştur.

Ağrı Dağı'nın kuzeyindeki siyasi süreç kısmen anlaşılabilir olmakla birlikte güneydeki Doğubayazıt Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağ içindeki durumu yazılı belgelerde daha karanlıktır. Araştırmalarımızın sonuçlarına göre Doğubayazıt Ovası, tıpkı kuzeyde olduğu gibi, her iki dönemde de yoğun olarak iskân edilmiştir. Ağrı Dağı'nın eteğinde ve ovayı çevreleyen dağ eteklerinde çok sayıda Erken Demir Çağ kalesi vardır. Urartu Krallığı döneminde birçoğunun kullanımı devam etmiş görünür. Ayrıca Urartu Krallığı tarafından önemli noktalarda yeni kalelerde inşa etmiştir. Doğubayazıt Ovası'nın krallık için önemi, Kafkasya geçidine ulaşımı sağlamanın yanı sıra İran'daki kentlere merkezi bölgeden ulaşımı sağlayan ana güzergâh olması göz önüne alındığında anlaşılabilir. Kuzeybatı İran başından beri krallığın dikkate değer bayındırlık faaliyetlerinde bulunduğu bölgelerin başında gelir, kuzeyde Aras vadisindeki Gavur Kale ve Verahram, kuzeydoğuda Livar, kuzeyde *Rusai URU.TUR* (Bastam), Urmiye Gölü'nün batı tarafındaki Kale İsmail Ağa, Haftavan III, güneyindeki *Mesta* (Hasanlu IIIb) ve Qalatgah gibi önemli kaleler, verimli ovalar ve yollar üzerindeki konumlarıyla bu bölgedeki çok sayıdaki Urartu yerleşiminin içinde ilk sırayı alanlardır⁵. Doğubayazıt Ovası, aynı şekilde Erken Demir Çağında da önemli olmalıydı, arkeolojik bulguların bu önemi yansıtmasına rağmen yazılı belgelerin yetersizliği dağın güney eteğinin bu evredeki siyasi durumunu anlamamızı zorlaştırmaktadır.

Bozkurt, konumu, uzun süreli iskânı, kapladığı alanın genişliği, Orta Tunç Çağ kurganlarının boyutları ve sayısı, Son Tunç ve Erken Demir Çağa ait sayısı 100'e ulaşan mezar ve karşısındaki Hasanbey'le birlikte iki büyük boyutlu kalesiyle Orta ve Son Tunç ile Erken Demir Çağ için dağın güney eteğinde merkezi konumda görünür. Son Tunç-Erken Demir Çağına gelindiğinde çok sayıda kalenin ortaya çıkışı ve eteklerindeki mezarlıklarının sayısındaki artış tüm Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran'da karşılaşılan bir yeniliktir. Benzer şekilde, Bozkurt ve Ağrı Dağı'nda belirlediğimiz diğer merkezler bu yeni yerleşim sistemi ve gelişiminin tanıklarındır. Bu evrede yalnızca küçük yerleşimler ve kaleler değil, merkezi alanlar da vardır, bu merkezi kaleler tüm bölgenin çok sayıda küçük birime ayrılarak yönetildiğini düşündürür. Güney Kafkasya ve İran Azerbaycan'ında bu tanıma uyan birçok yerleşim belirlenmiştir, bunların arasında: Sevan Gölü havzasında Nagharakan, Tsovak, Sangar ve Kol Pal; Aragats ve Aras vadisindeki Tsakahovit, Horom, Metsamor, Ketı, Dvin, ve Şamiram; Kültepe I, Gavurkale-Şahtahtı ve Sandere; Urmiye Gölü havzasındaki Hasanlu V-IV, Geoy B, Kordlar II-I, Haftavan IV, Aslankale, Büyükkale ve Seqindel ile Ağrı

³ Özfırat, 2009; Özfırat, 2010; Özfırat in press a; Özfırat in press b; Sevin, 2003; Sevin, 2004

⁴ Badalyan-Avetisyan, 2007; Başçelıyev, 2002; Bakhshaliyev-Marro, 2009; Biscione, 2002; Biscione, 2003; Biscione, 2009; Kerimov, 2003; Kroll, 2005; Kroll, 2011; Smith, 2003: 156-180; Smith *et al.*, 2009

⁵ Biscione, 2012; Kroll, 2011; Salvini, 2006

Dağı'nın kuzey eteğindeki *Luhiuni* (Kasımtığı) gibi kent özelliğine sahip kompleks kale ve yerleşimler bu dönemde yönetim merkezlerinin varlığını gösterir.

Urartu Krallığı tarafından fethedilen bölgelerde yeni kurulan yönetim merkezleri genellikle eski başkentlerin yakınındadır⁶. Bunlardan biri, Kral Minua'nın *Erikua* Krallığı'nın başkenti *Luhiuni* (Kasımtığı)'yi ele geçirerek yakınında kurduğu yeni eyalet merkezi *Minuahinili* (Karakoyunlu)'dir⁷. II. Sarduri (MÖ 760-730) yıllıklarında ve Seqindel yazıtında Urmiye Gölü'nün kuzeydoğusundaki *Puluadi* Krallığı'nın başkenti *Libluini*'nin fethi ve bölgede inşa ettirdiği kaleler anlatılır, Seqindel'de karşılıklı iki tepe üzerinde yer alan kalelerden Erken Demir Çağa ait olan başkent *Libluini*, diğer tepedeki Urartu kalesi ise II. Sarduri'nin kurduğu kale olarak kabul edilir⁸. Bozkurt'taki Erken Demir Çağ kalesinin hemen yanına bir Urartu kalesinin inşa edilmiş olması benzerdir, ancak buradaki kale küçük boyutları, çok yüksekte ve ovaya hakim konumuyla daha çok askeri nitelikli bir gözetleme istasyonu ya da konaklama tesisi olmalıdır. Ancak yine de sistemin değişmediği anlaşılmaktadır. Bozkurt'un çok yakınında değilse de, güneyinde kısa mesafede, tıpkı *Minuahinili*'deki gibi Urartu yer seçimine daha uygun bir noktada ovayla çok daha yakın ilişkili bir tepede inşa edilmiş olan diğer bir Urartu Kalesi Ömerağa yöresinin fethi sırasında yeni kurulmuş olmalıydı. Ömerağa kalesi önemli bir Urartu merkezidir, Haldi tapınağı, anıtsal bir rampayla girilen ova yönündeki kapısı ve surlarıyla dikkat çekicidir. Kuzeybatı İran'a giden ana yol üzerindeki bu kale Doğubayazıt Ovası'nın Urartu Krallığı döneminde yönetim merkezi olmalıdır. Çok yakınındaki Bastam (*Rusai-URU.TUR*) ve Urmiye gölü kıyısındaki Hasanlu gibi önemli Urartu kentlerine ulaşan ana güzergahlardan biri kalenin hemen önünden geçer. Ömerağa ovadaki idari merkez, Bozkurt ona bağlı bir istasyon olarak düşünülebilir.

Bozkurt'un bir Erken Demir Çağ Krallığı'nın başkenti olup olmadığını söylemek zordur, yazılı kaynakların yetersizliği ovanın bu dönemdeki politik durumuna ilişkin bilgiler açısından zayıftır. Kuzeydeki *Erikua Krallığı*'nın sınırları içinde bulunması olasılığı da düşünülmelidir. Tüm bunların yanında, *Luhiuni* (Kasımtığı) ve *Libluini*'de (Seqindel)'de olduğu gibi çok yakınında bir Urartu kalesinin yer alması ve yukarıda belirttiğimiz diğer özellikleri Bozkurt'un dağın güneyinde Erken Demir Çağ için önemli bir merkez olduğuna işaret eder. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgular göz önüne alındığında Bozkurt'un Nairi ya da Uruatri ülkeleri içindeki bir beyliğe ait merkez olduğu düşünülebilir.

Özet/Abstract

Mt. Ararat: Bozkurt Late Bronze – Early Iron Age Fortress

Bozkurt is located on the western side of Mt. Ararat, and is surrounded by the northern end of the Doğubayazıt plain. The Bozkurt excavation started in 2007, and it covers a low and wide area at a point where the Mt. Ararat lava flows meet with the Doğubayazıt plain. Materials from Bozkurt belong to an uninterrupted time span from the Late Chalcolithic through to the Middle Iron Age (Urartian period). The site contains a small mound (Late Chalcolithic – Early Bronze Age), kurgan cemetery (Middle Bronze – Late Bronze – Early Iron Ages) and two fortresses and their cemetery (Fortress I: Late Bronze – Early Iron Ages; Fortress II: Middle Iron Age – Urartu). The kurgan cemetery and mound lies on the slope where the mountain lava streams meet the plain; the fortresses and their cemetery stand at the top of the quite high hill on the side of Mt Ararat where it dominates the plain. The fortresses are surrounded with large fortification walls. This article discusses the Late Bronze – Early Iron Age (LBA/EIA) fortress and its cemetery.

Kaynakça/Bibliography

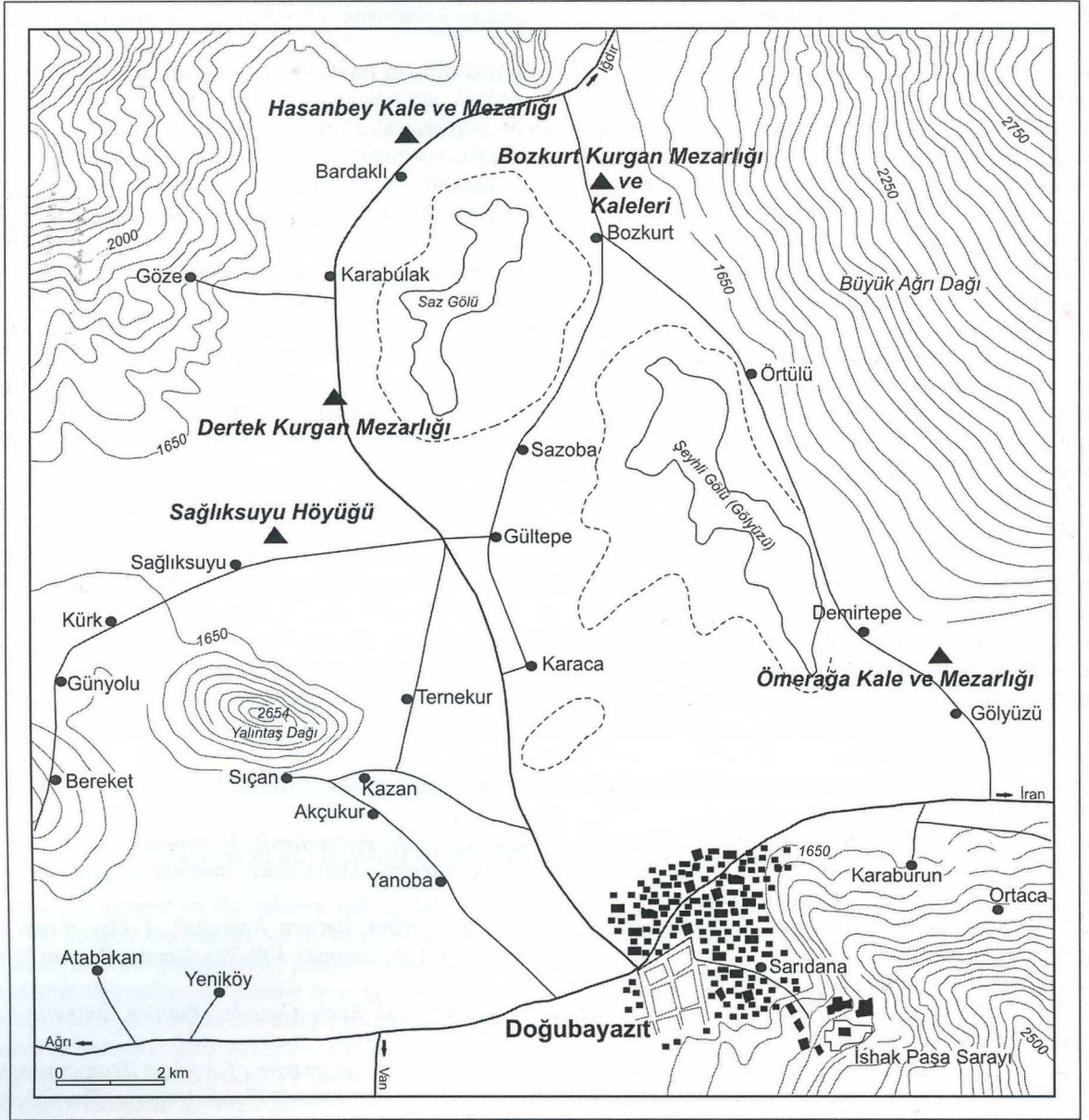
- Badalyan, R.S. – P.S. Avetisyan 2007, *Bronze and Early Iron Age Archaeological Sites in Armenia I. Mt Aragats and Surrounding Region*, Oxford: BAR International Series 1697.
- Bakhshaliyev, V. 2002 *Naxçıvanın Erken Demir Dövrü Medeniyeti*, Bakı: Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası, Naxçıvan Regional Elmi Merkezi.
- Bakhshaliyev, V. – C. Marro 2009, *The Archaeology of Nakhichevan: Ten Years of New Discoveries*, İstanbul, Ege Yayınları.
- Biscione, R. S. 2002, 'The Iron Age Settlement Pattern: Pre-Urartian and Urartian Periods', *The North-Eastern frontier: Urartians and Non-Urartians in the Sevan Lake Basin*, (eds. R. Biscione, S. Hmayakyan, N. Parmegiani), Rome: CNR Istituto di Studi Sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente.
- Biscione, R. 2003, Pre-Urartian and Urartian settlement patterns in the Caucasus, two case studies: The Urmia Plain, Iran, and the Sevan Basin, Armenia, *Archaeology in the borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*,

⁶ Urartu Krallığı'nın fethettiği bölgelerde Erken Demir Çağ kalelerinin kullanımı devam etmiş olsa da bazı önemli noktalarda hemen yanında ya da Urartu yer seçimine daha uygun yerlerde yeni kaleler inşa edilmiştir. Son Tunç-Erken Demir Çağının yüksek alanların tercih edildiği yerleşim sistemi, Urartu Döneminde değişmiş, yüksek dağ etekleri ve yaylalarla birlikte düzlük alanlar yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Aslında Urartu Krallığı döneminde çeşitli fonksiyonlardaki yerleşimlerle her türlü araziyi kullanan, düzenli bir sosyo-ekonomik yapıya işaret eden yerleşim sistemi görülür.

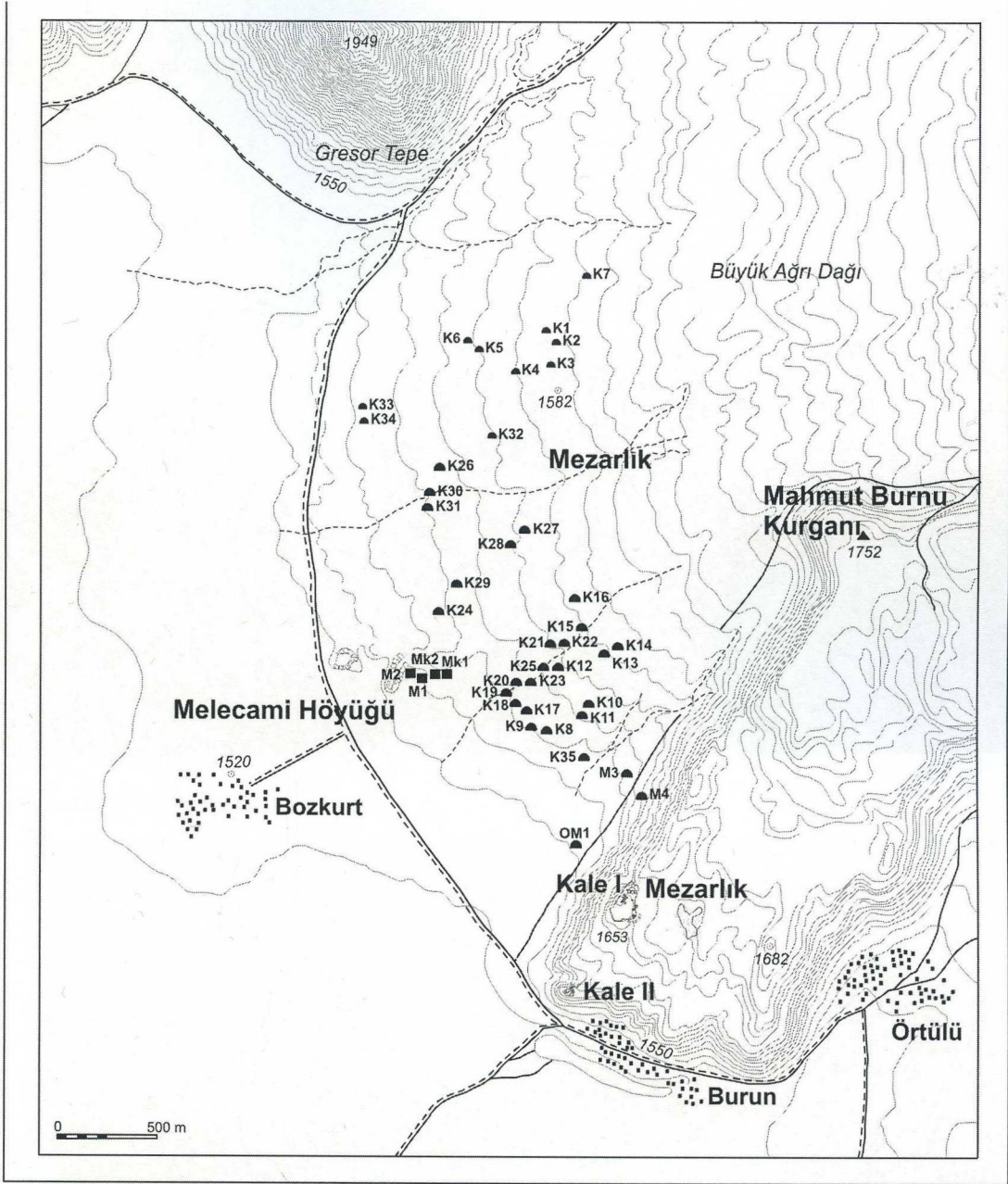
⁷ Özfrat, 2010

⁸ Kleiss-Kroll, 1980; Salvini, 2006

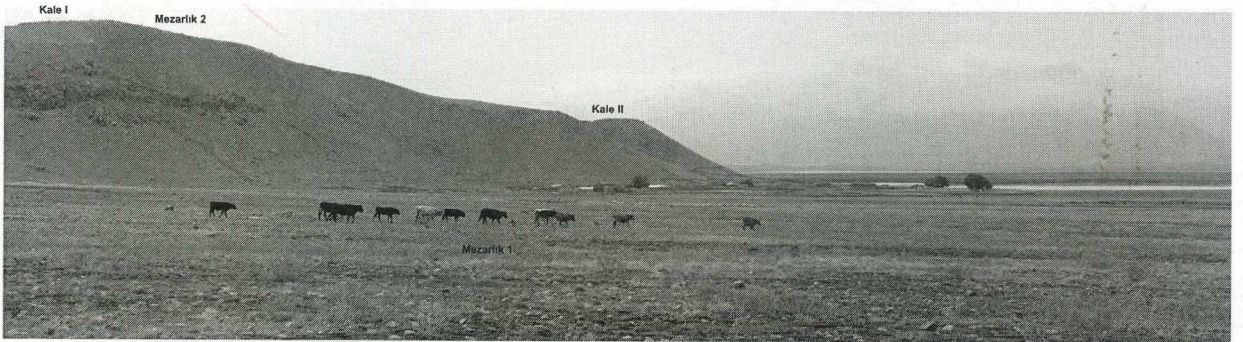
- (Eds. A. T. Smith, K. S. Rubinson), 167-184, Los Angeles: University of California, Cotsen Institute of Archaeology, Monograph 47.
- Biscione, R. 2009, 'The Distribution of Pre- and Proto-historic Hill forts in Iran', *Studi Micened'Egeo Anatolici* 51: 123-143.
- Biscione, R. 2012, 'Urartian Fortifications in Iran: an attempt at hierarchical classification', *Biainili-Urartu: The Proceedings of the Symposium held in Munich (Munich, 12-14 October 2007)*, (Eds. S. Kroll, C. Gruber, U. Helweg, M. Roaf, P. Zimansky), 77-88, Leuven: Peeters Press, Acta Iranica 51.
- Kerimov, V. 2003, *Oboronit elbnye Sooruzheniya Azerbaidzhana Drevnego Perioda*, Baku: Akademiya Nauk Azerbaidjanskoi SSR.
- Kleiss, W. – S. Kroll 1980, Die Burgen von Libliuni (Seqindel), *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 13, 21-61.
- Kroll, S. 2005, 'The Southern Urmia Basin in the Early Iron Age', *Iranica Antiqua* XL: 65-85.
- Kroll, S. 2011, 'Urartian Cities in İnan-İran'daki Urartu Şehirleri', *Urartu: Doğu'da Değişim- Transformation in the East*, (eds. K. Köroğlu and E. Konyar), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özfirat, A. 2009, "Van Gölü Havzası Yüzev Araştırması: Patnos Ovası Demir Çağ Yerleşimleri", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan: Yukarı Deniz'in Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat/Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu: A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, (Eds. H. Sağlamtimur, E. Abay, Z. Derin ve diğ.) 455-478, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özfirat, A. 2010, "Archaeological Investigations in the Mt. Ağrı Region: Bronze and Iron Ages", *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East 2 (Rome, 05-10 May 2008)*, (eds. P. Matthiae, F. Pinnock, L. Nigro, N. Marchetti), 525-538, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Özfirat, A. 2012, "Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı, 2009-2010", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Malatya, 23-27 Mayıs 2011), 533-550, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Özfirat, A. "Survey on the Settlements of Late Bronze Age/Early Iron Age in the north shore of Lake Van Basin", *Proceedings of the Austausch und Kultur kontakt in der Spätbronze/Früheisenzeit im Süd kaukasus und seinen angren zenden Regionen (Ende 2./Anfang 1. Jt. v. Chr.)*, (Wittenberg, 21-24 October 2010).
- Özfirat, A. "Van Gölü Havzasında Yeni Araştırmalar: Erken ve Orta Demir Çağ/Urartu", *XVI. Türk Tarih Kongresi I (Ankara, 20-24 Eylül 2010)*.
- Salvini, M. 2006, *Urartu Tarihi ve Kültürü* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1995, (Çev. B. Aksoy), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sevin, V. 2003, "The Early Iron Age in the Van Region", *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*, (eds. A. T. Smith, K. Rubinson), 180-191, Los Angeles: The Cotsen Institute of Archaeology, University of California, Monograph 47.
- Sevin, V. 2004, "Pastoral Tribes and Early Settlements of the Van Region, Eastern Anatolia", *A View From the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, (Ed. A. Sagona), 179-203, Herent: Peeters Press, Ancient Near East Studies Supplement 12.
- Smith, A.T. 2003, *The Political Landscape: Constellations of Authority in Early Complex Polities*, Berkeley-Los Angeles, California: University of California Press
- Smith, A. T. – R. Badalyan, – P. Avetisyan, 2009, *The Archaeology and Geography of Ancient Transcaucasian Societies 1: The Foundations of Research and Regional Survey in the Tsaghkahovit Plain, Armenia*, The Oriental Institute of the University of Chicago, United Graphics Incorporated, Chicago-Illinois: The Oriental Institute Publications 134.

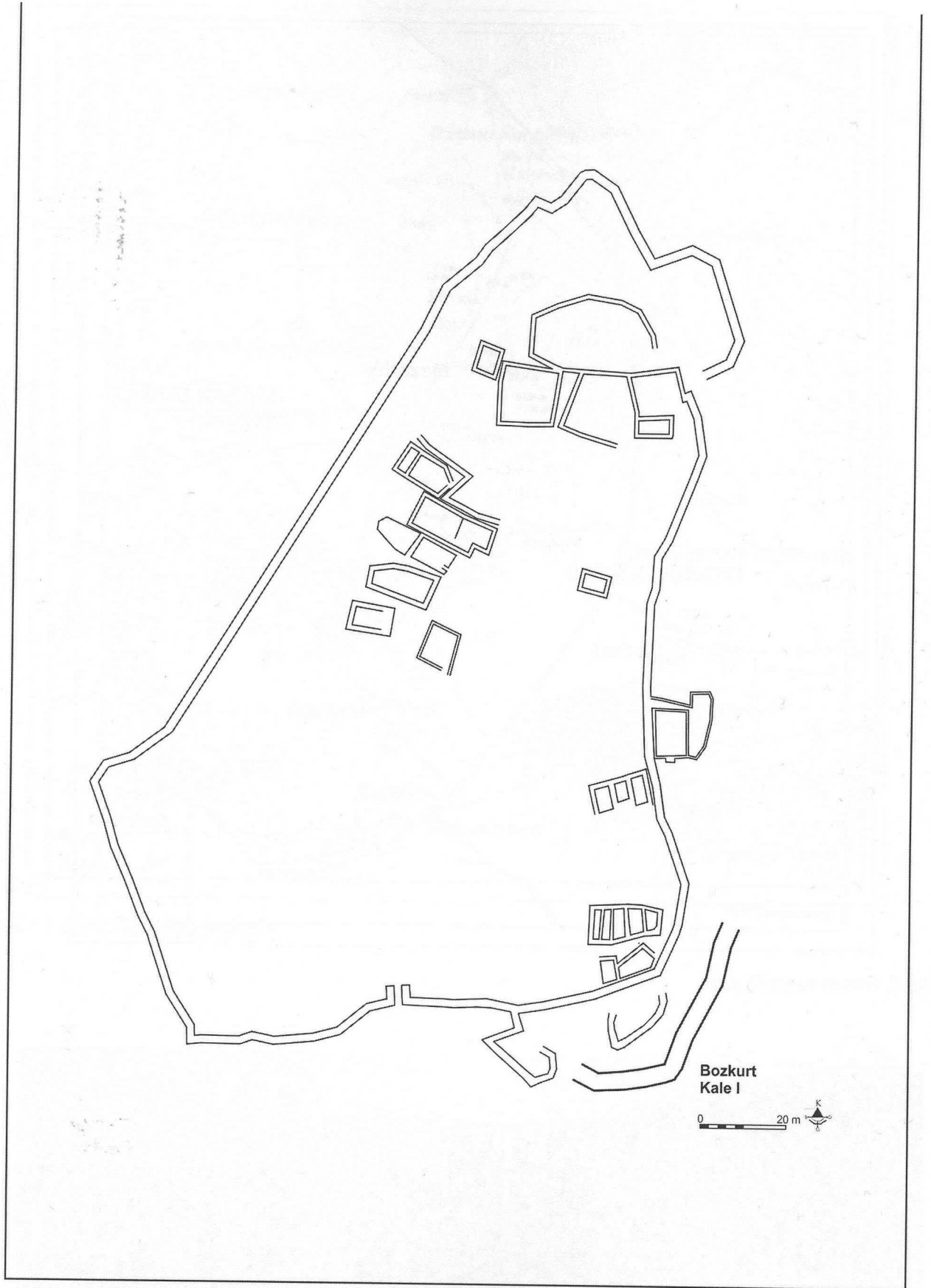
Figür 1. Doğubayazıt Ovası yerleşimleri.

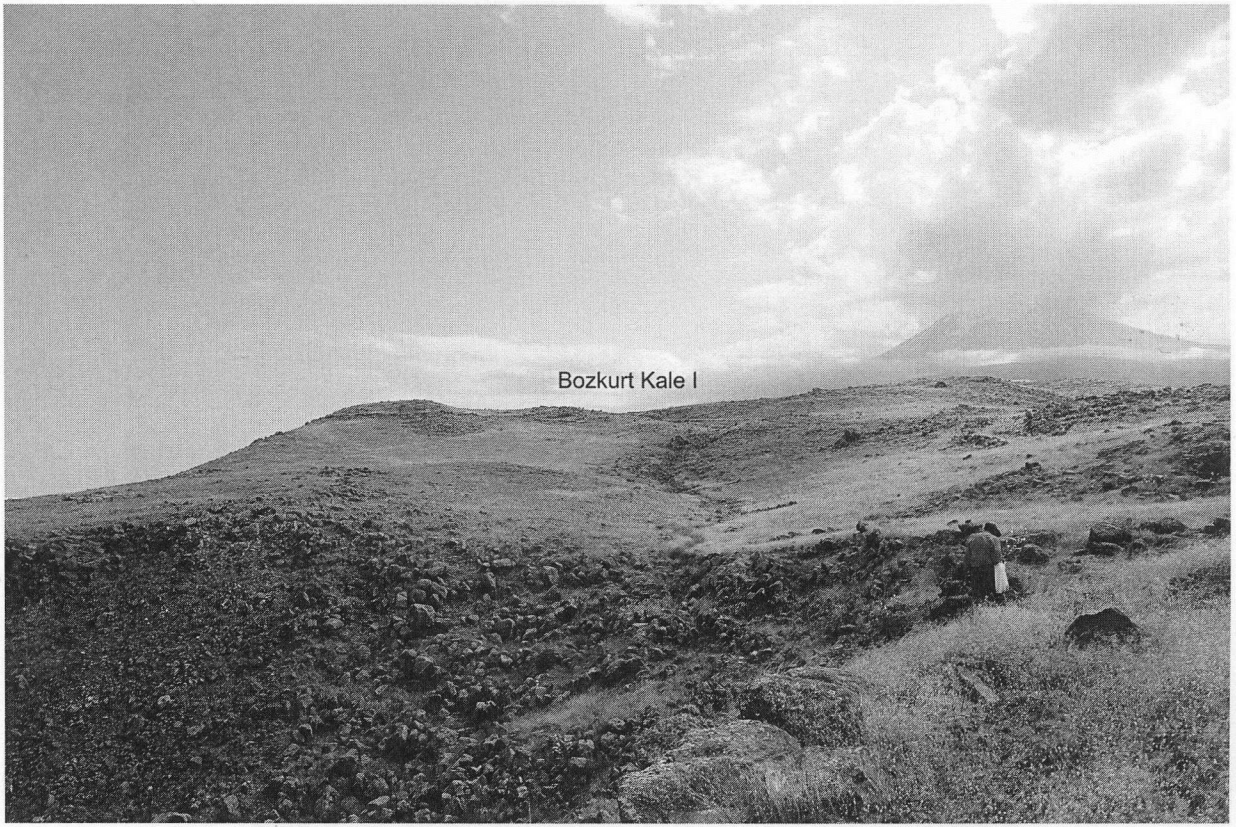
Figür 2. Bozkurt topoğrafik plan.

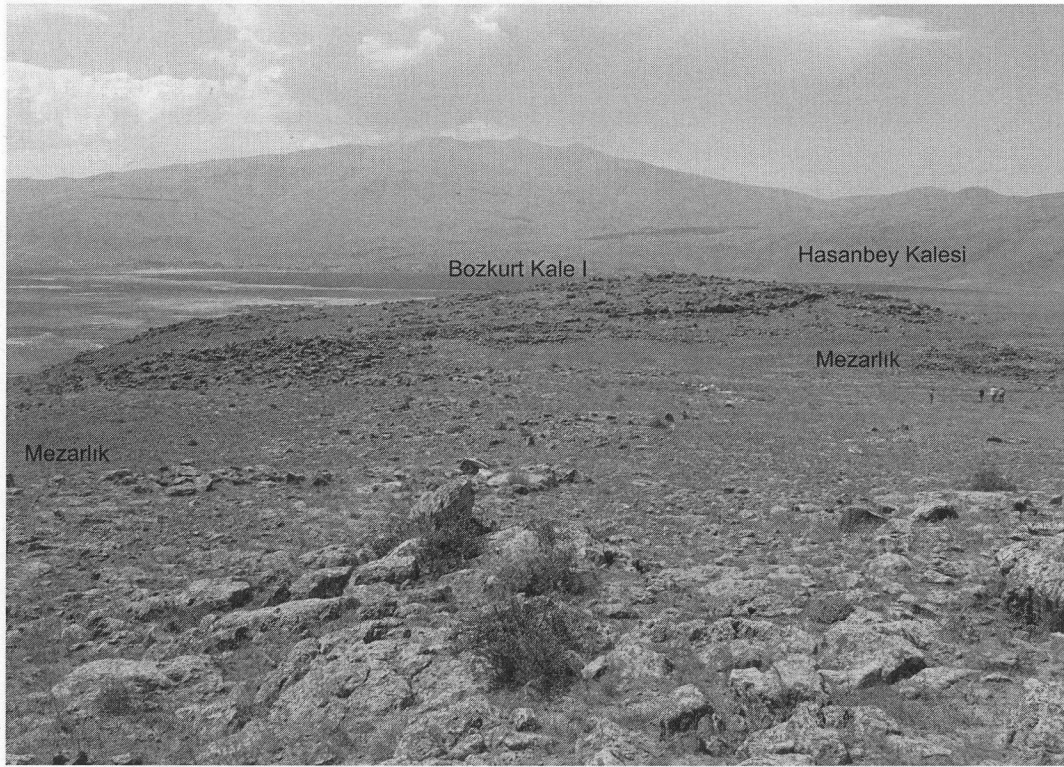
Figür 3. Bozkurt kaleleri ve mezarlıklar genel görünüm

Figür 4. Bozkurt Kale I plan .

Figür 5. Bozkurt Kale I güney sur genel görünüm.

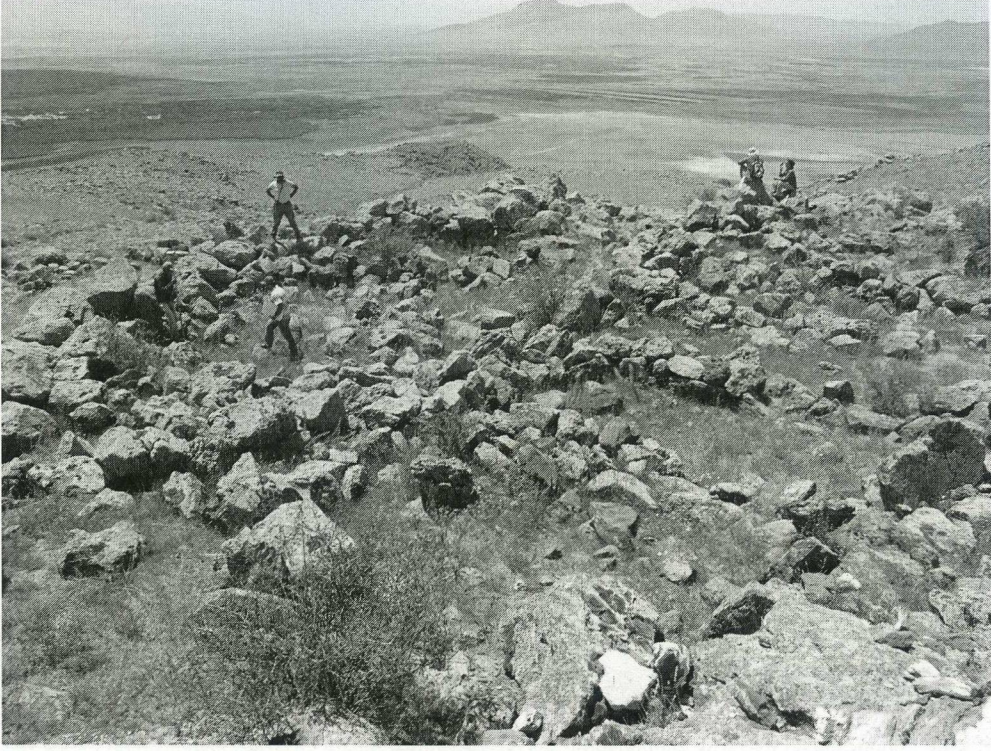
Figür 6. Bozkurt Kale I doğu sur ve eteğindeki mezarlar, Hasanbey Kalesi genel görünüm.

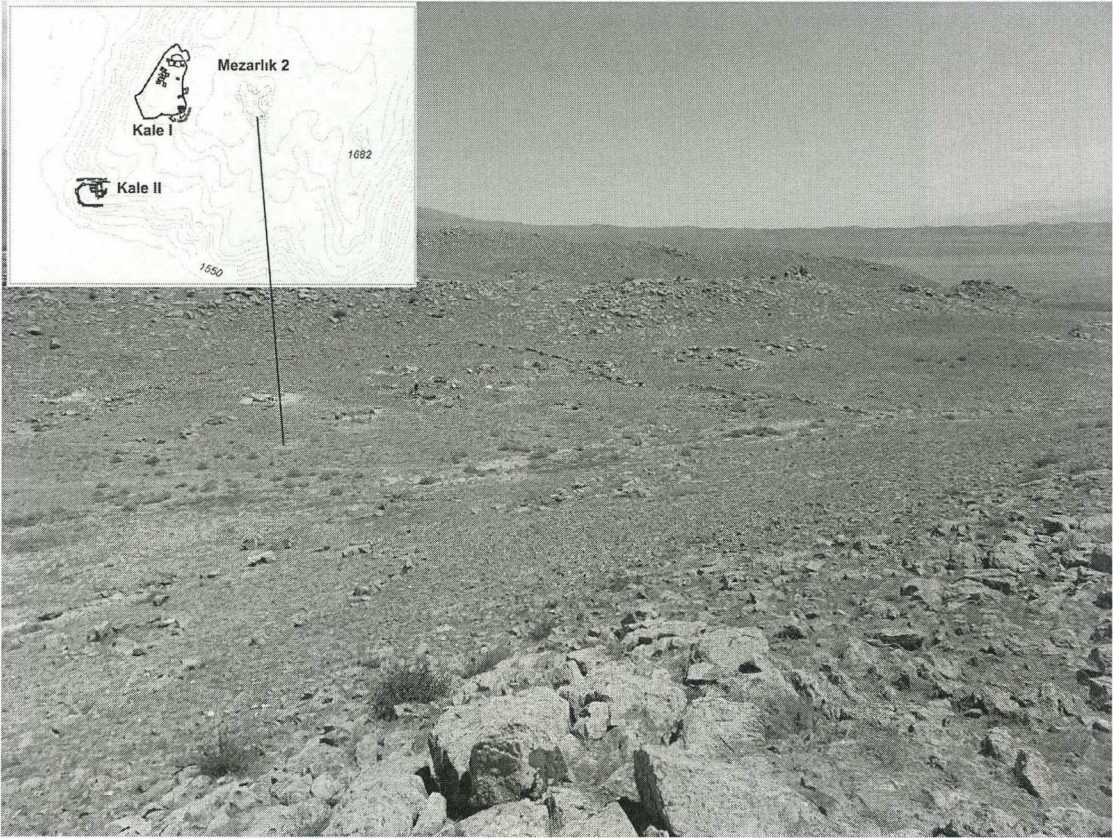
Figür 7. Bozkurt Kale I güney surlar.

Figür 8. Bozkurt Kale I doğu giriř.

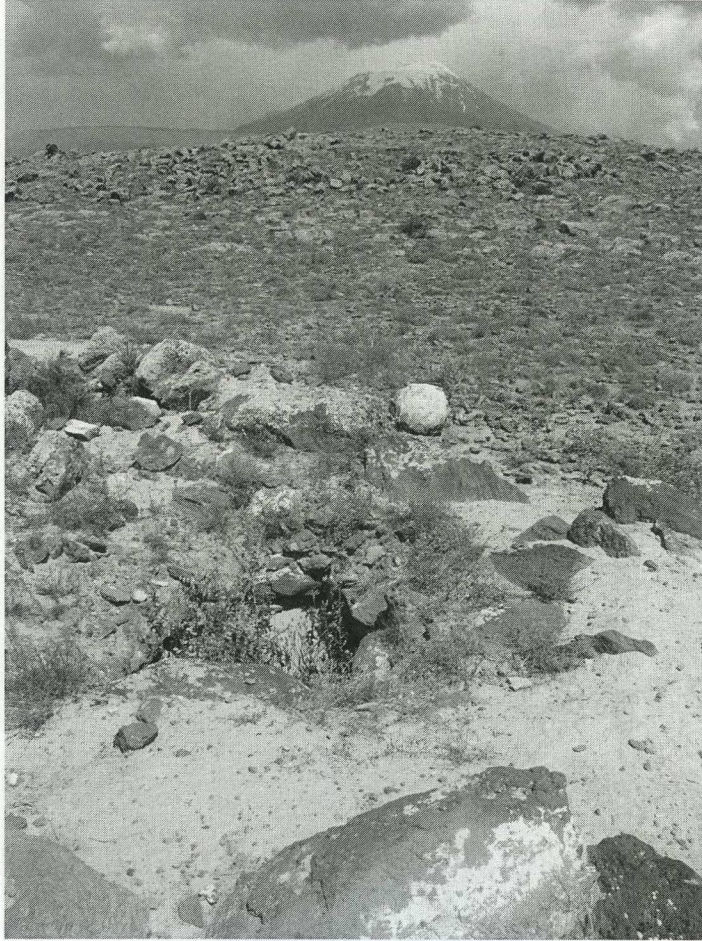
Figür 9. Bozkurt Kale I güneydoğu mekanları.

Figür 10. Bozkurt Kale I doğusundaki mezarlık alanı. (Mezarlık 2)

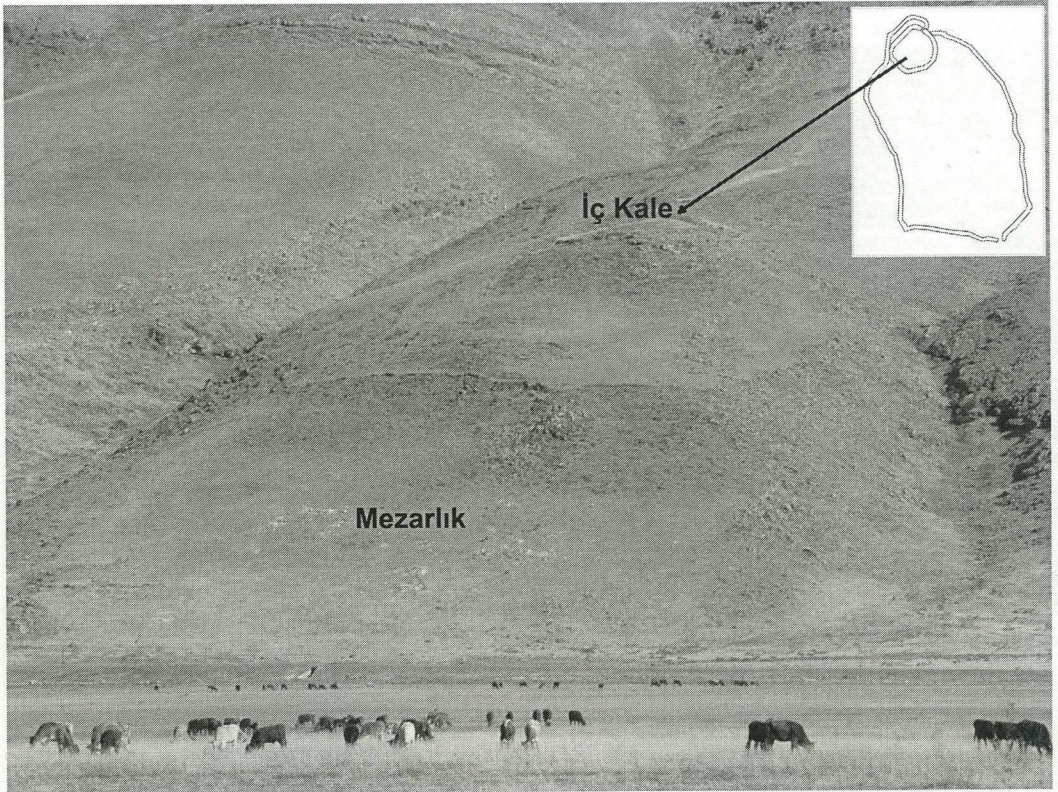
Figür 11. Bozkurt Kale I doğusundaki mezarlık alanından bir mezar. (Mezarlık 2)

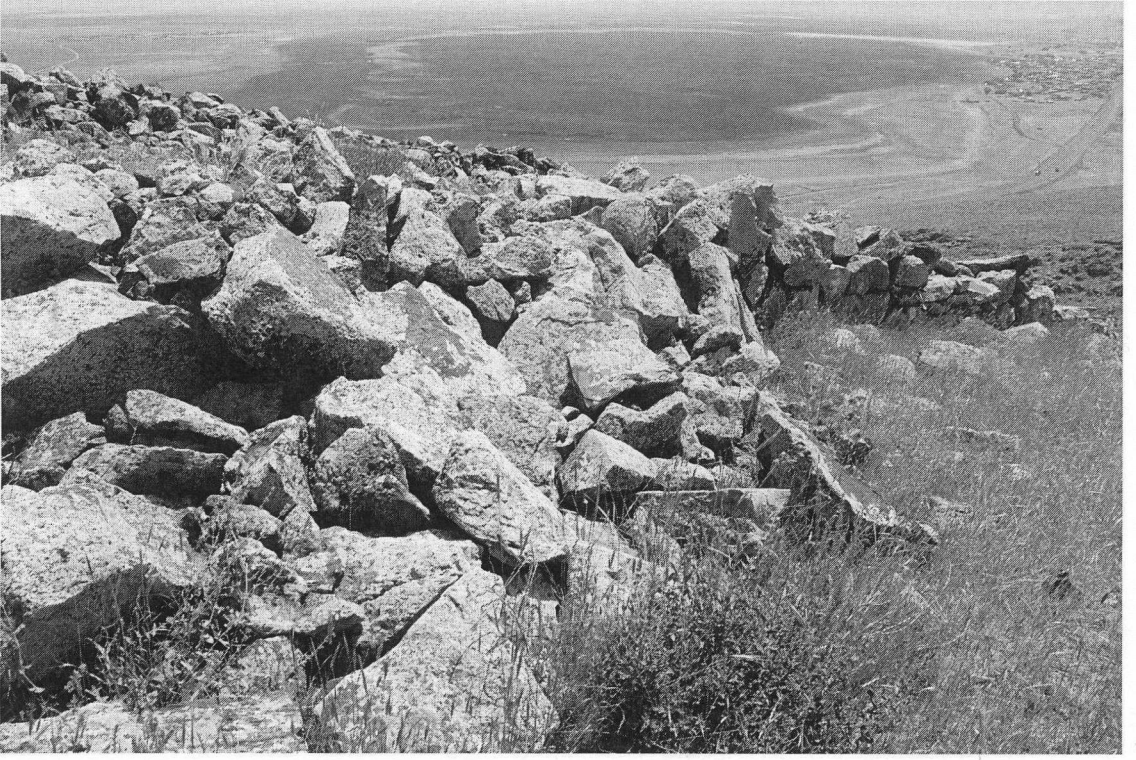
Figür 12. Bozkurt Kale I doğusundaki mezarlık alanından bir mezar. (Mezarlık 2)

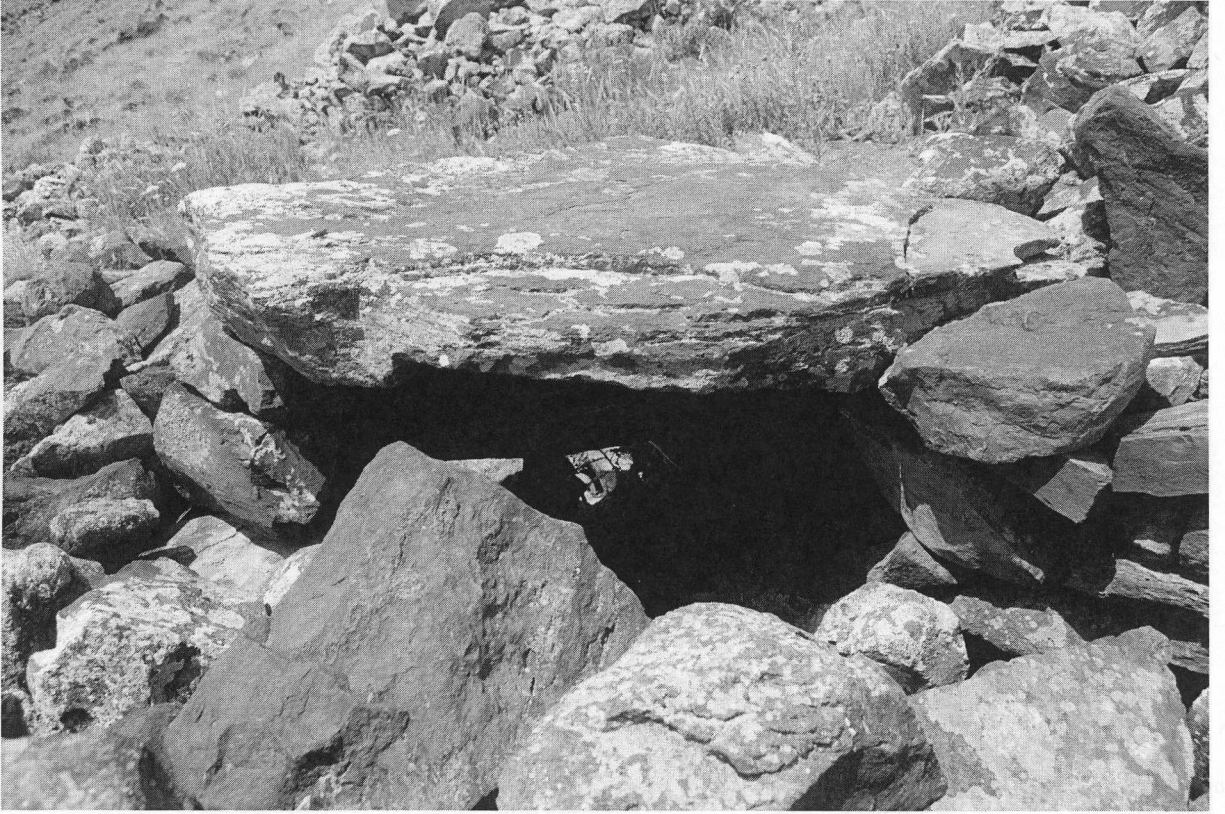
Figür 13. Bozkurt Kale I doğusundaki mezarlık alanından bir mezar (Mezarlık 2)

Figür 14. Hasanbey Kalesi plan ve genel görünüm.

Figür 15. Figür 15: Hasanbey Kalesi batı sur

Figür 16. Hasanbey Kalesi güneydoğu etekte mezar.